

Tanulmányok

Az urbura

WEISZ BOGLÁRKA*

A Magyar Királyság területén az Árpád-korban a nemesércek, azaz az ezüst és az arany bányászata közül az előbbit tekinthetjük jelentősebbnek. A tatárjárás időszakáig két ezüstabányászati központtal, Selmezbányával (Hont m.) és Radnával (Besztercevidék) számolhatunk.¹ A tatárjárást követően ezek mellett jelentős ezüst-

* A szerző az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) vezetője.

¹ Vö. Selmezbánya: 1217: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (továbbiakban: CD) III/1. 206., 1228: Árpádkori új okmánytár I–XII. Közé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest 1860–1874. (továbbiakban: ÁÚO) VI. 462., 1274: Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. 1238–1350. Ed. Ľubomir Juck. Bratislava 1984. (továbbiakban: VMMS) 59., 1286: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz – Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska – Geysa Érszegi – Andreas Hegedűs – Tiburcius Neumann – Cornelius Szovák – Stephanus Tringli. Strigonii–Budapestini 1999. (továbbiakban: MES) II. 217., 14. sz.: Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Ed. Ilpo Tapani Piirainen. Oulu 1986. (továbbiakban: Piirainen 1986.); Radna: 1235: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Ford.: Hodinka Antal. Budapest 1916. 398–399., 1241: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini 1937–1938. (továbbiakban: SRH) II. 564., 1268: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. (1191–1342) Bearb. von Franz Zimmermann – Carl Werner. Hermannstadt 1892. (továbbiakban: UGDS I.) 99–100., 1310: UGDS I. 296., 14.

kitermelés kezdődött meg Besztercebányán (Zólyom m.), Bakabányán (Hont m.) és Gölnicbányán (Szepes m.), valamint Rozsnyóbányán (Gömör m.) is.² Iglón (Szepes m.) és Jászón (Abaúj m.) is folyt – a réz, illetőleg az ólom és ón mellett – járulékos ezüstkitermelés.³ Noha a 13. század második felétől több kisebb aranybányára is utalnak forrásaink pl. Besztercebányán, Lipcsén (Liptó m.), Rimabányán (Hont m.), Berzéte vidékén (Gömör m.), Jászón és Szatmárnémeti (Szatmár m.) környékén,⁴ az aranybányászat fellendülése Körmöcbánya (Bars m.) alapítása (1328 k.) után kezdődött meg.⁵ Az ezüstabányákban is feltételezhető kisebb mennyiségű arany-előfordulás, a folyók fővenyarányának mosása pedig – melyre többek között az Aranyos folyónév is utal – az ország különböző területein hagyományosnak mondható. Arról, hogy a basgirdok [=magyarok] „hegyei sok ezüstöt és aranyat rejtenek magukban” már Abu-Hámid al-Garnáti ír a 12. század közepén,⁶ az aranymosásról pedig a *Descriptio Europae Orientalis* is szól.⁷

sz.: Das Stadtrechtbuch von Silles. Ed. Ilpo Tapani Piirainen. Berlin–New York 1972. 155–160.

² Vö. Besztercebánya: 1255: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislavae 1971–1987. (továbbiakban: CDES) II. 341.; Bakabánya: 1321: Anjoukori okmánytár I–VII. Szerk. Nagy Imre – Nagy Gyula. Budapest 1878–1920. (továbbiakban: AO) I. 619.; Gölnicbánya: 1282: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest 1923–1987. (továbbiakban: Reg. Arp.) II/2–3. 295–296., 1287: CD V/3. 125–126. (Reg. Arp. 3464. sz.); Rozsnyóbánya: 1291: CD VI/1. 155.

³ Vö. Jászó: 1290: CD VI/1. 59.

⁴ Vö. Besztercebánya: 1255: CDES II. 341.; Lipcse: 1263: VMMS 44–45.; Rimabánya: 1268: ÁÚO VIII. 212–213.; Berzéte: 1243: CD IV/1. 289–290.; Jászó: 1255: CDES II. 344–345.; Szatmárnémeti: 1268: ÁÚO VIII. 198.

⁵ CD VIII/3. 295–297.

⁶ Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153. Közzétette O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Budapest 1985. 58.

⁷ Egy Délkelet-Európát leíró földrajzi munka a XIV. század elejéről. In: Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1000–1526. Szerk.: Bertényi Iván. Budapest 2000. 193.

A tatárjárást megelőző időszakból rendelkezünk a legkevesebb adattal a bányák működését, a bányákból származó bevételek megoszlását illetően. A két legnagyobb ezüsbánya, Selmezbánya és Radna királyi kézben volt.⁸ Az uralkodó ugyanakkor mások számára is biztosított bányászati lehetőséget. Amikor II. András 1211-ben a Német Lovagrendnek adományozta a Barcaságot, lényegében engedélyezte számukra, hogy arany és ezüst után kutathassanak, mivel kimondta, hogy a megtalált arany és ezüst egy része a királyi kincstárba kerüljön, fennmaradó része azonban az övék maradhat.⁹ E területet 1222 előtt II. András elvette a Német Lovagrendtől, de 1222 tavaszán visszajuttatta nekik. Az ekkor kiadott oklevélben a király és a Lovagrend közötti részesedés közelebbi meghatározásra került, mivel az uralkodó a kibányászott arany és ezüst felére tartott csak igényt.¹⁰ Hogy a megoszlás valóban ilyen arányban történt volna, kérdésessé teszi III. Honorius pápa megerősítő diplomája, melyben egy közelebbiről meg nem határozott rész átengedéséről tanúskodik.¹¹

⁸ 1217-ben II. András Selmezbányán neki járó jövedelmekből 300 márka kifizetését rendelte el Hontpázmány nembeli Tamás fia Sándornak (de redditibus, qui nobis in Bana solent provenire, statuimus annuatim persolvendam, CDES I. 173.), ami arra utal, hogy az ezüsbánya, illetőleg annak jövedelme királyi tulajdonban volt. Rogerius híradásából értesülünk arról, hogy a radnai ezüsbánya a király birtokában volt (rex Cadan... pervenit ad divitem Rudanam inter magnos montes positam Theutonicorum villam regis argentifodinam, SRH II. 564.).

⁹ Praeterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum ibi in praedicta terra Borza inventum fuerit, una pars ad fiscum pertinebit, reliqua ad eos devolvetur – UGDS I. 11. (Reg. Arp. 261. sz.).

¹⁰ Praeterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum in predicta terra Burza inventum fuerit, media pars ad fiscum regium per manus fratrum deportetur, reliqua ad eosdem devolvetur – Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens I. Bearb. Georg Daniel Teutsch – Friederich Firnhaber. Wien 1857. (továbbiakban: UGS I.) 17. (Reg. Arp. 380. sz.).

¹¹ ut si aurum vel argentum in praedicta terra contigerit reperiri, una pars ad regium fiscum pertineat, reliqua vero vestris usibus deputetur – UGDS I. 22–23.

A király és egy eladományozott terület birtokosa közötti nemesfém-megoszlás más arányáról számol be IV. Béla 1238. évi oklevele, melyben az uralkodó elrendelte, hogy amennyiben a johanniták a nekik átengedett Petriz föld területén aranyat találnak, akkor a föld egyötödét engedjék át testvérének, Kálmánnak.¹² A fennmaradó 4/5-nyi területről, illetve más birtokokról származó arany vagy ezüst után egyharmad rész a rendházat, kétharmad pedig az ország szokása szerint a királyi kamarát illesse.¹³

Mivel ezen utóbbi oklevél az ország szokása szerintinek tekinti a király és a földbirtokos között a kétharmad-egyharmad megoszlást a bányák tekintetében, feltehetjük, hogy az átengedett Barcság területén talált arany és ezüst esetében ugyanezen az egyharmad-kétharmad részesedésre utalt az 1211. évi, illetőleg III. Honorius pápa 1222. évi oklevele. Ennek persze ellene mond II. Andrásnak az 1222. évi oklevele, azonban az abban található fele-fele arányú részesedést inkább tekintjük a lovagok igényének, mint egy korábban létező gyakorlat érvényesülésének. A bányákból befolyó jövedelemre utal II. András 1217-ben, amikor a Bányán (Selmecbányán) neki járó jövedelmekről szól.¹⁴

¹² Ezen ötödrész abban az esetben, ha megszűnik az aranybánya, akkor visszakérül a rendház tulajdonába.

¹³ Item vltra Drawas concessimus eidem domui terram Petriz, exemtam de Comitatu de Posoga; sed si auri fodina fuerit ibi inuenta, eximius frater noster Colomanus Rex, et Dux totius Sclauoniae, debet habere quintam partem eiusdem terrae; si forte auri fodina cessaret, videlicet quod non inueniretur ibi aurum, debet illa quinta pars restitui domui prius dictae; si vero inueniretur aurum et argentum in illis quatuor partibus eiusdem terrae, quae remanebunt domui, vel in aliqua earum, seu etiam in aliis terris a quibuscunque collatis quas habet in qualibet parte regni nostri: statuimus: quod tertiam partem prouentuum auri et argenti libere percipiat dicta domus; duae vero partes ad regiam cameram deuoluantur iuxta regni nostri consuetudinem approbatam – CD IV/1. 109–110. (Reg. Arp. 637. sz.).

¹⁴ Istud etiam non est praetereundum silentio, quod summam predicta pecunie, per tres anni vices et tempora, videlicet in festo Paschatis, sancti regis ...de redditibus, qui nobis in Bana solent provenire, statuimus annuatim persolvendam – CDES I. 173. (Reg. Arp. 334. sz.).

Ki lehetett az a személy, aki a király érdekében felügyelte, intézte a bányák ügyeit a tatárjárás előtti időszakban? A források erről hallgatnak, azonban feltételezhetjük, hogy olyan személynek kellett lennie, aki a bányánál tartózkodott, és nem csak felügyelte, de ön-maga is értett a bányászathoz. Vélhetően a bányamester elődjét kell keresnünk személyében. A külföldi bányáknál a *magister montis* a 12. század végétől jelenik meg a forrásokban.¹⁵ A Magyar Királyság területén Szomolnokbányán a király által kinevezett bányabíróval (*in officio iudicatus montanorum de Smeulnychbana*) találkozunk,¹⁶ amely tisztség azonban csak az Anjou-kori forrásokban jelenik meg, és inkább köthető a tatárjárást követő időszak szervezetéhez, mint az azt megelőző korszak tisztségviselőihez. A kibányászott nemes-érc a királyi kincstárba került, melyre mind a tatárjárást megelőző, mind az azt követő források utalnak.¹⁷ Így az egyes bányákat irányí-

¹⁵ Pl. 1193: *magistrum montis qui dicitur perichmaister* – Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten. Hrsg.: Beda Schroll. Wien 1876. 98.; 1212: *montis magistrum qui uulgo perchmaister dicitur* – Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark. I–II. Bearb. Zahn, Josef. Graz 1875–1879. (továbbiakban UHS) 180.

¹⁶ Vö. *ipsum Magistrum Kokoss, in dicto officio iudicatus montanorum [de Smeulnychbana], in quo nos eum constituimus* – CD VIII/3. 238–239.

¹⁷ 1211: *Praeterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum ibi in praedicta terra Borza inventum fuerit, una pars ad fiscum pertinebit, reliqua ad eos devolvetur* – UGDS I. 11.; 1222: *Praeterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum in predicta terra Burza inventum fuerit, media pars ad fiscum regium per manus fratrum deportetur, reliqua ad eosdem devolvetur* – UGS I. 17.; 1222: *ut si aurum vel argentum in praedicta terra contigerit reperiri, una pars ad regium fiscum pertineat, reliqua vero vestris usibus deputetur* – UGDS I. 22–23.; 1243: *quod, quidquid auri intra terminos Berzethe ad ducentas marcas argenti, vel infra in aestimatione subsistat, ipsi percipiant pacifice et quiete; quidquid autem ducentas marcas transcendens repertum fuerit, tertia parte pro dominis reservata, fisco regio debeant applicari* – CDES II. 85.; 1283: *ut si in aliqua terrarum ecclesie Strigoniensis archiepiscopatus seu Capituli, argentifodinam, aurifodinam, et ferrifodinam inueniri contigerit, totum commodum seu lucrum plene et sine defalcacione ali-*

tó személyek valószínűleg közvetlenül a királyi kincstár élén álló tisztségviselőnek tartoztak elszámolással.

Változásra a tatárjárást követően került sor, ekkor jelenik meg ugyanis forrásainkban az urbura kifejezés,¹⁸ amit a tatárjárás utáni bányászbetelepülés következményének tekintünk. Az egyes bányakerületek között vándorló bányászok elterjesztették bányászati szokásaikat, hagyományaikat és szokásjogukat.¹⁹ A cseh és német területekről érkező bányászok magukkal hozták a bányászati szabadság (*Bergbaufreiheit*) fogalmát, ismeretét. E szabadság elsősorban az ércek utáni szabad kutatásban nyilvánult meg, amiért cserébe a bányászok a bányászati jogot biztosító személynek, a regálé-birtokosnak bizonyos szolgáltatásokkal, juttatásokkal tartoztak.²⁰ Az egyes bányarendelkezésekben, bányajogokban ennek különböző formájával találkozunk.²¹ Az admonti apátság a Zeppen-

qua, tam illud, quod de Huiusmodi fodinis ad fiscum Regium, seu illud, quod ad terre dominos iuxta adprobatam Regni nostri consuetudinem, de ului consuevit, ecclesie Strigoniensi in perpetuum elemosinam, ob remedium anime nostre concessum, sibi uendicare ualeat, ac perpetuo et inreuocabiler possidere pleno iure – MES II. 166.

¹⁸ A szakirodalom szerint a királynak járó urbura (arany esetében tized, ezüst esetében nyolcad rész) lefizetése után a kiváltságolt bányászok a maguk számára termelhették ki az érceket. A rendszeren I. Károly változtatott, aki cseh minta alapján a magánbirtokon található ásványkincsek esetében a tulajdonosnak juttatta az urbura harmadát. *Hóman Bálint*: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budapest 1921. (Reprint: Budapest 2003.) 150–152.; *E. Kovács Péter*: urbura. In: Korai magyar történelmi lexikon. (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest 1994. 701.; *Kristó Gyula*: Károly Róbert konszolidációja (1323–1342) In: Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Budapest 1998. 72.

¹⁹ *Willecke, Raimund*: Bergbau. In: Lexikon des Mittelalters. Bd. 1. München 1980. 1949–1950.

²⁰ *Willecke, Raimund*: Bergrecht. In: Lexikon des Mittelalters. Bd. 1. München 1980. 1957–1959.

²¹ 1158-ban I. Frigyes az ezüsbányákat a regálé részének tekintette: Regalia sunt hec: ...argenterie – Monumenta Germaniae Historica. Dip-

hegyi bányáiban a kitermelt ércből részesedett. 1185-ben az apátság minden bányarész után hetente egy-egy vödör ércre, ezenfelül a haszon kilencedére (*nona pars totius questus*) tartott igényt. 1186-ban és 1202-ben már csak a kilencedrész lerovását – valamint meghatározott évenkénti pénzfizetést – köttették ki. 1216-ban pedig a bányák nyolcadrészéből származó ércmennyiséget követelte az apátság.²² Más eljárást mutat a tridenti bányarendelkezés, mely több oklevél (1185, 1208, 1213, 1214) együtteséből tevődik össze.²³ A föld- és regálébirtokos,²⁴ a tridenti püspök a bányászok-

lomata regum et imperatorum Germaniae. X. Bearb.: Heinrich Appelt. Hannover 1979. (továbbiakban MGH DF I. X.) 29.; 1159: Hec itaque regalia esse dicuntur: ... argentarie – MGH DF I. 65.; Ingo Warnke szerint ez egyben a bányászati szabadság elvének bevezetését is jelentette. Ingo Warnke: Wege zur Kultursprache. Die Polyfunktionalisierung des Deutschen im juridischen Diskurs (1200-1800). Studia Linguistica Germanica 52. Berlin/New York 1999. 382.; A későbbiekben azonban az ezüst és más fémek bányái kapcsán erről többször lemondott az egyházak, illetve világiak javára. Pl. 1159: MGH DF I. X/II. 58.; 1159: MGH DF I. X/II. 65.; 1162. MGH DF I. X/II. 209.; 1162: MGH DF I. X/II. 226.; 1163. MGH DF I. X/II. 270.; 1164: MGH DF I. X/II. 362.; 1164: MGH DF I. X/II. 370.; 1167: MGH DF I. X/II. 476.; 1178. MGH DF I. X/III. 308.; 1189. MGH DF I. X/IV. 279. Találunk arra is példát, hogy a bányából befolyó jövedelemnek egy részét engedte át a császár. Pl. 1189. MGH DF I. X/IV. 287.

²² Emellett a salzburgi érsek bírta a tizedet e bányákban (*Decima pars domino archiepiscopo de iure dabitur*). 1185: UHS I. 655. sz.; 1186: UHS I. 679. sz.; 1202: UHS II. 55. sz.; 1216: UHS II. 142. sz.; Vö. *Paulinyi Oszkár*: Avállalkozás kezdeti formái a feudáliskori nemesércbányászatban. Budapest 1966. 38–43. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 40.); *Ian Blanchard*: Mining, Metallurgy and Minting in the Middle Ages II. Afro-European Supremacy, 1125–1225. Stuttgart 2001. 702–703.

²³ Codex Wangianus. Urkundenbuch des Hochstiftes Trient. Hrsg.: Rudolf Kink. Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. II/5. Wien 1852. (továbbiakban: Codex Wangianus) 441–454.; Legújabb kiadása: Europäisches Montanwesen im Hochmittelalter. Das Trienter Bergrecht 1185–1214. Hrsg.: Dieter Hägermann, Karl H. Ludwig. Köln 1986.

tól adót szedett, melyet két csoportra oszthatunk: egy fix adóra és a tulajdonképpeni – a kitermelt érc után fizetendő – bányaadóra. A fix adót a bányászok fejenként fizették a bányában végzett tevékenységük után, míg a bányaadót nem állapították meg előre, hanem a püspök, vagy annak előljárója határozta meg annak mértékét.²⁵ Ez általában a kitermelt érc tizedének – minden tizedik vödör érc beszolgáltatásának – felelhetett meg.²⁶ Más eljárást figyelhetünk meg a cseh területeken. Itt 1227-ben említették először a bányákból befolyó jövedelmeket, amikor I. Ottokár Péter hívének adományozta Jemnice város környéki aranybányák hasznát és urbúráját.²⁷ Az iglauri bányajog²⁸ értelmében pedig a bányában a ki-

²⁴ I. Frigyes 1189-ben engedélyezte a tridenti püspöknek a püspökség területén a bányászatot. Codex Wangianus 96.

²⁵ Codex Wangianus 1185: 441–442.; 1208: 447.; 1208: 448.; Vö. *Paulinyi O.*: A vállalkozás kezdeti formái i. m. 65–66.; *Palme, Rudolf*: Die Entstehung des Tiroler Bergrechts 1185–1214. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. 92. (1984) 318–319., 321–322., 329–329.

²⁶ *Palme, R.*: Die Entstehung des Tiroler Bergrechts i. m. 329.

²⁷ usum et urbúram auri fodinarum, que nunc ibidem in circuitu civitatis Jamnic sum, atque in futurum fuerint ibidem reperte – Sternberg, Kaspar: Urkundenbuch zur Geschichte der böhmischen Bergwerke. In: Sternberg, Kaspar: Umrisse einer Geschichte der böhmischen Bergwerke. II. Prag 1836. [Reprint 1980.] (továbbiakban: Sternberg UB) 7.

²⁸ A bányajognak három változatát ismerjük: két latin és egy német nyelvűt. A legkorábbi latin nyelvű szövegváltozatot (Latin A) a szakirodalom 1250 körül keletkezettnek tekinti, a bővebb szövegezésű második latin szövegvariáns a XIII. század végén, XIV. század elején keletkezhetett (Latin B), míg a legteljesebb német nyelvű bányajog a XIV. század első felében került lejegyzésre. Die Regesten der Archive im Markgrathume Mähren und Anton Boczek's Berichte über die Forschungen in diesem Lande. I/1. Hrsg.: Chlumecky, P. Ritter. Brünn 1856. 13.; *Willecke, Raimund*: Bergrecht. In: Lexikon des Mittelalters. Bd. 1. München 1980. 1957–1959.; Ugyanakkor az első szövegvariáns mai formájában – diplomatikai érvek alapján – nem keletkezhetett a 13. század vége előtt. Die Regesten der Archive im Markgrathume i. m. 10.

rály és az esküdtek is bányarészhez jutottak.²⁹ Ez a szabályozás azonban figyelmen kívül hagyta a földbirtokost,³⁰ akinek a joga csak 1260-as évektől mutatható ki: az első hét lehenből egyharminckedett rész, az urbura harmada, valamint egy bányatelek illetve meg.³¹ Az iglaui bányajog német nyelvű változata ezek közül már csak a földbirtokosnak járó bányarészt (*herrenlehen*),³² és a földbirtokosnak az urbura harmadához való jogát említette.³³ A földbirtokost bányatelekhez juttatta az 1278. évi – az iglaui bányajogra visszavezethető – deutschbrodi bányajog is,³⁴ mely azonban az urburát nem említette.³⁵

²⁹ Latin A: Et ubicunque mons vel stollo inventus vel elaboratus fuerit de jure habebit in eo quod dicitur hanghende quartum dimidium laneum et in eo quod dicitur lighende unum laneum altitudo et profundum in equali statura. Siquis autem novum montem invenerit mensurentur ei septem lanei ex utraque parte domino regi unus ex utraque parte burgensibus unus – Sternberg UB 13.; Latin B: Siquis autem novum montem invenerit mensurentur ei VII lanei ex utraque parte domino regi unus ex utraque parte burgensibus unus – Sternberg UB 14.

³⁰ A földbirtokos jogának egy saját bányarész birtoklásában való megnyilvánulásához vö. Zycha, Adolf: Das Recht des ältesten deutschen Berg-baues bis ins 13. Jahrhundert. Berlin 1899. 76–77.

³¹ in primis septem laneis mensuratis tricesimam secundam partem dominus abbas obtinebit, quod vulgari Ackersteil nuncupatur et de urbura que datur domino terre datur sibi tertia pars metalli et in laneo domini regis de urbura tertiam partem dominus abbas obtinebit. Item in laneo domini abbatis datur sibi tertia pars de urbura et de septima parte tertiam partem metalli obtinebit in eodem laneo et non in aliis tantum – Sternberg UB 23.

³² Unde misset ykwederhalben der funtgruben virdehalp lehen, donoch an yczlicher syten eyn konigeslehen unde dornoch eyn burgerlehen unde eyn herrenlehen – Urkundenbuch der Stadt Freiberg in Sachsen. II. Ermisch, Hubert. Leipzig 1886. (továbbiakban: UBF II.) 281.

³³ Unde uff welches herren eygen bergwerck funden wirt unde gemessen, er nymmet dovon eyn dritteil der urbar – UBF II. 284.

³⁴ Si quis invenerit novum montem mensurentur sibi septem lanei et ex utraque parte mensuretur domino regi laneus, postea domino henrico et

A Magyar Királyság területén sem a király, sem a földbirtokos nem jutott hozzá a bánya egy meghatározott részéhez, hanem a király, illetőleg a földbirtokos joga csak a kitermelt ércek egy bizonyos hányadára vonatkozott. A selmeci bányajog – melynek kapcsolata az iglauri bányajoggal vitathatatlan³⁶ – rendelkezése szerint egy földesurat a földbirtokán talált és kimért bánya után az urbura harmada illette meg, míg a bányászok által épített kohók, malmok után – a bányászabadságnak megfelelően – nem részesedett, ugyanakkor a bányászathoz szükséges fát biztosítani kellett.³⁷ Bár a sel-

fratribus suis primo, dictis postea juratis laneus unus sicut regi – Sternberg UB 38.

³⁵ Vö. *Tomaschek, Johann Adolf*: Der Oberhof Iglau in Mähren und seine Schöffensprüche aus dem 13–16. Jahrhundert. Innsbruck 1868. [Aalen 1970.] 4–5.; *Kaspar Sternberg*: Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke. Prag 1836. [Reprint 1980.] 39.; Adolf Zycha szerint az urbura minden olyan bányánál megtalálható, mely kapcsolatba került a cseh-morva bányajoggal. *Zycha, Adolf*: Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechtes von Iglau. I–II. Berlin 1900. I. 144.; Vö. *Gregor, Ferenc*: Die alte ungarische und slowakische Bergbauterminologie mit ihren deutschen Bezügen. Budapest 1985. 70–71. Ennek azonban ellene mond a freibergi bányajog, mely ugyan kapcsolatban volt az iglauri bányajoggal (*Warnke, I.*: Wege zur Kultursprache i. m. 383.), de urburára vonatkozó kitétele nem találunk benne. Vö. UBF II. 267–276., 285–299.

³⁶ A különböző vélemények összefoglalását l. *Vízkelety András*: A selmeci város- és bányajogról, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kéziratok alapján. In: *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből*. I. Szerk.: Zsámboki László. Miskolc 1982. 201–207.; *Rainger Paul*: Vorstudien für ein Wörterbuch zur Bergmannssprache in den sieben niederungarischen Bergstädten während der frühneuhochdeutschen Sprachperiode. Tübingen 1987. 41–43., 49.

³⁷ Ist das iemant hwttnn, oder Mwllnn pawt auf eines herrnn aigen do das perckwerich aufleit, es sein halt gaistliche, oder weltliche herrn So ist das perckwerchs freiheit, das er keinen tzins dauon sol, Auch auf welches herrn aignn perckwerch fwndn wirt vnd gemessnn, derselb herr nymbt dauon das dritte tail, der Vrbar, vnd was dasselbig perckwerich holtz bedarff ynn die gruebnn, vnd zu allerlay notturfft, das sol vnd mag in derselbig herr, mit nichte werenn – Selmecbánya város közép-

meci bányajog keletkezését nem tehetjük a 14. századnál korábbra,³⁸ mégis a bányaszabadság elvére vonatkozó megállapításait – s mint a későbbiekben látni fogjuk, az urburrára vonatkozót is – érvényesnek tekintjük a tatárjást követő időszakra. Azaz a bányaszabadság a Magyar Királyság területén azt jelentette, hogy a bányászok szabadon kutathattak ércek után,³⁹ a bányához szükséges létesítményeket szabadon felépíthették, annak hasznából senkit sem kellett részesíteniük, a bányászathoz nélkülözhetetlen fa kitermelését is szabadon megtehették.

kori jogkönyve. Selmecbánya városi és bányajogi kódexe. Codex des Stadt- und Bergrechts von Schemnitz. Fordító: Fuchs Péter, Szakmai lektor: Dr. Izsó István. Budapest 2009. 51.

- ³⁸ A selmeci bányajog keletkezési idejét tekintve eltérő vélemények alakultak ki a szakirodalomban. A szerzők egy része IV. Béla korára helyezi (pl. *Kachelmann, Johann*: Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. II. (bis zum Jahre 1301.) Schemnitz 1855. 114.; *Tomaschek, J. A.*: Der Oberhof Iglau in Mähren i. m. 6.; Wenzel Gusztáv: A magyar bányajog rendszere. Pest 1872. 30.; *Tárány Szűcs Ernő*: A magyar bányajog történetének vázlata. In: Dr. Tárány Szűcs Ernő–Dr. Radnay József–Dr. Kiss László: Magyar Bányajog. Budapest 1970. 22.; Kodex des Stadt- und Bergrechtes von Schemnitz. Fassung nach der prachtvoll gefertigten Handschrift aus dem Jahre 1572. Zur Herausgabe bereitete Jozef Vozár. Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice. Znenie podľa skvostne vyhotoveného rukopisu z roku 1572. Na vydanie pripravil a preložil Jozef Vozár. Košice 2002. 15–16.; *Izsó István*: A selmeci bányajogról egy jeles évforduló alkalmából. Bányászati és Kohászati Lapok. Bányászat 2005/3. 29–34.), másik része azonban a XIV. században – a szerkesztés egy korábbi előzményének lehetőségével – írásba foglaltnak tekinti. Pl. *Probszt, Günther*: Die niederungarischen Bergstädte. Ihre Entwicklung und wirtschaftliche Bedeutung bis zum Übergang an das Haus Habsburg (1546). München 1966. 184.; *Paulinyi O.*: A vállalkozás kezdeti formái i. m. 9.
- ³⁹ Egyedül a besztercebányaiak kiváltságlevelében találunk korlátozást, amennyiben IV. Béla az ércek utáni kutatást Zólyom megye területére korlátozta. Item aurum, argentum et omnia alia metalla per totum comitatum de Zolum infra metas suas exquirere poterunt tam in terris quam in nemoribus, silvis, et aquis – CDES II. 341.

IV. Béla 1255-ben engedélyezte a beszercei hospeseknek, hogy Zólyom megye területén aranyat, ezüstöt és minden más fémeket keressenek, az aranybányák után tized részt, az ezüst és az egyéb fémek bányái után nyolcad részt tartoztak fizetni.⁴⁰ A diploma ekkor még nem nevezte urburának a királynak járó részt, csak annak nagyságát határozta meg. Az urbura kifejezést elsőként 1256. december 16-án kelt oklevélben találjuk meg, mely szerint a királynak – az ezüst- és aranybányákból – járó urbura tizede az esztergomi érseket illette meg.⁴¹ Az urburára, azaz a királynak járó tizedre arany estén, és nyolcadra az ezüst és más fémek esetében más oklevelek is utalnak, bár nem használják a fogalmat, és nem adják meg a részesedés nagyságát sem. 1263. április 5-én, midőn az uralkodó engedélyezte a lipcseieknek, hogy erdeiben és vizeiben szabadon kutassanak arany, ezüst és réz után, elrendelte, hogy más arany- és ezüstbányák módjára szolgáljanak a királynak.⁴² 1271. augusztus 25-én V. István a szepesi szászok kérésére megengedte nekik, hogy ásványok és fémek után kutathassanak a bányákban, és a kibányászott érceket saját használatukra fordítsák, de a király jogát épségben hagyják.⁴³ 1280. augusztus 18-án IV. László Fülöp

⁴⁰ Item de aurifodina solvent decimam, de argento vero et de aliis omnibus metallis octavam partem solvere teneatur – CDES II. 341. (Reg. Arp. 1059. sz.); ugyanezt megismételte az uralkodó 1256. szeptember 3-án kiadott oklevelében. CDES II. 372–373.

⁴¹ nec non super decimis exigendis de urbanis regi persolutis et exactis in quibuslibet argenti fodinis et auri fodinis – CDES II. 389–390. (Reg. Arp. 1122. sz.)

⁴² ceterum concessimus, ut in silvis nostri et aquis liberam habeant facultatem querendi mineram auri, argenti et cupri ubicunque poterunt invenire. De omnibus, cum invenire poterunt nobis servient secundum, quod de aliis aurifodinis et argentifodinis regie consueverunt impedire servicium maiestati – VMMS 45. (Reg. Arp. 1344. sz.); Ezt megismételte V. István 1270. június 24-én. VMMS 52–53. (Reg. Arp. 1933. sz.)

⁴³ Postremo ipsis petentibus hanc concessimus gratiam: querendi mineras et metalla in montanis inventa tollere et suis usibus applicare salvo iure nostro dedimus potestatem – VMMS 55–56.

pápai legátusnak 100 ezüst márkát ajánlott fel a Szepes környéki Gölñicbánya ezüstmányájának jövedelméből.⁴⁴

Az uralkodó a bányából neki járó jövedelmet, illetőleg az urburát teljesen vagy részben átengedhette a föld birtokosának. 1262-ben IV. Béla – az urbura tizedének biztosítása mellett – az esztergomi érsekség birtokain és határain belül talált arany, ezüst és más után a teljes urburát az érsekségnek biztosította.⁴⁵ 1283-ban IV. László – hivatkozva V. Istvánnak a váradi egyház számára biztosított kiváltságra – elrendelte, hogy ha az esztergomi érsekség vagy káptalan földjein ezüst-, arany- vagy vasbányát találnának, akkor annak az egész hasznát az esztergomi egyház élvezze. A diploma még tovább is megy, hiszen e jövedelmet – az ország szokásának megfelelően – két csoportra osztja, egyrészt a királyi kincstárnak, másrészt a földesúrnak járó részekre.⁴⁶ 1291. december 31-én III. András az esztergomi érsekségnek adományozta Rozsnyóbányát

⁴⁴ quod dictae centum marcae per nos et successores, annis sigulis perpetuis temporibus persoluantur, de argenti fodina nostra Quiylnylichbana vocata, circa Scepes – CD V/3. 30. (Reg. Arp. 3066. sz.); Ha azonban ezt a 100 márkát az ezüstmánya jövedelméből nem lehetne kifizetni, akkor a királyi kamara vagy kincstár köteles ezt megtenni.

⁴⁵ Item quod ubicunque in possessione ipsius Ecclesiae Strigoniensis, et infra suas metas metallum auri et argenti, vel quidquam aliud inueniatur, ipsi ecclesie dinoscitur pertinere in tota urbura percipienda – MES I. 475. (Reg. Arp. 1302a. sz.).

⁴⁶ Praeterea iuxta tenorem priuilegii karissimi patris nostri, Waradinensi Ecclesie condonati, concessimus eciam, ut si in aliqua terrarum ecclesie Strigoniensis archiepiscopatus seu Capituli, argentifodinam, auri-fodinam, et ferrifodinam inueniri contigerit, totum commodum seu lucrum plene et sine defalcacione aliqua, tam illud, quod de Huiusmodi fodinis ad fiscum Regium, seu illud, quod ad terre dominos iuxta adprobatam Regni nostri consuetudinem, deuolui consuevit, ecclesie Strigoniensi in perpetuam elemosinam, ob remedium anime nostre concessum, sibi uendicare ualeat, ac perpetuo et inreuocabiliter possidere pleno iure – MES II. 166. (Reg. Arp. 3257. sz.).

az ezüstabánya királyi nyolcadával együtt.⁴⁷ A bányából befolyó teljes jövedelem átruházására csak egyházi intézményekkel kapcsolatban találkoztunk.

Más eljárást figyelhetünk meg világi földbirtokosok esetében. 1275-ben IV. László Dénes volt nádor fiainak, Miklósnak és Dénesnek visszaadott 20 ekényi földet, amelyet IV. Béla losonci szántóföldjükből és erdejükből vette el ezüstabányászat okán, cserében azonban biztosította őket, hogy a losonci ezüstabányászoktól a királynak jutó nyolcadrész (urbura!) harmadát megkapják.⁴⁸ Más esetben IV. László András fia Mátyásnak a IV. Béla által – Albert fia Andrásnak – adományozott, majd tőle – mivel ott aranybányát találtak – elvett Cseremna földjéért, cserébe egy Túróc megyei földterületet biztosított.⁴⁹ Azaz világi földesurak birtokán talált bányák esetén két gyakorlattal találkozunk: az uralkodó a bánya művelésének idejére elvette – majd annak kimerülése után visszaadta – a földterületet, miközben biztosította az eredeti tulajdonosnak az urbura harmadát, vagy a bányával rendelkező földbirtokért cserébe egy másik földterületet juttatott a földbirtokosnak a király.

⁴⁷ octaua quoque regali tocius argenti fodine, que ibidem esse dignoscitur, nulla in eadem nobis, vel nostris posteris parte vel particula reseruata – ÁÚO X. 29. (Reg. Arp. 3845. sz.).

⁴⁸ in Losunch in terra arabili et silvis pro opere argenti fodinariorum, recepat terram viginti aratorum eo siquidem pacto, quod de octava parte, que de argenti fodinatiis in Losunch conmorantibus sibi regio nomine provenierit terciam partem perciperent predicti Nicoluas et Dionisius iuxta sue locacionis articulum atque cursum – Hazai okmánytár I–VIII. Kiadják: Ipolyi Arnold – Nagy Imre, Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr–Budapest 1865–1891. (továbbiakban: HO) VII. 156–158. (Reg. Arp. 2608. sz.).

⁴⁹ in concambium terre sue Cermula vocate, inter fluuios Ceremle et Inkle in Lyptow existentis, quam ab ipso abstulimus, quia in ipsa terra aurifodina est reperta, quandam terram Numsyr vocatam in Turoch existentem de nostra Maestate Regia sibi conferre dignaremur – ÁÚO IX. 207.; A cserét megerősítették 1290-ben, majd 1293-ban. Ez utóbbi oklevél szerint a területet IV. Béla vette el, a csere lebonyolítása azonban csak IV. László alatt történt meg. ÁÚO X. 1–2.; Reg. Arp. II/4. 113.

Érdekes adatot találunk a 13. század végéről, amikor Aba nem-beli Péter fiai és unokatestvéreik, Sándor fiai felosztják Lipóc (Sáros m.) birtokukat.⁵⁰ A felek megegyeztek, hogy ha aranynak, ezüstnek, vagy bármilyen fajta fémnek az érceit, vagy sóbányát, vagy sókutat találnak e birtokon – bármely félnek a birtokrészén –, akkor az ezekből származó jövedelmeket a felek közösen szedik be. Ezen fémeknek, sóbányáknak vagy sókutaknak a munkásai pedig azon félhez fognak tartozni, akinek a birtokrészén találják az érceket, a sót és a sókutat, és a munka megkezdéséhez a munkások számára a pénzt a felek közösen fogják biztosítani.⁵¹ Mivel az egyezséget III. András 1299. július 28-án kelt okleveléből ismerjük, el kell fogadnunk, hogy a 13. század végén a magánbirtokon talált ércek kibányászására a földesuraknak is lehetőségük nyílt, feltehetően ehhez bányászati engedélyt kaptak az uralkodótól, és ők is kötelesek voltak – a többi bányászhoz hasonlóan – a királynak járó urbura megfizetésére. Bár elképzelhető, hogy erre csak meghatározott mennyiségű érc után volt szükség. 1243. június 2-án IV. Béla király Máté fiainak, Fülöpnek és Detrének adományozta Berzéte birtokot azzal a kitétellel, hogy ha Berzéte határain belül kétszáz ezüst márkát érő arany van, akkor azt ők szedik be, ha kétszáz márkát meghaladót találnának, akkor azt a királyi kincs-

⁵⁰ A déli rész Éleskő várával és a Toph folyó melletti földekkel Sándor fiaié, az északi rész Péter fiaié lett.

⁵¹ Hoc adiecto, quod si minera auri et argenti, uel cuiusuis generis metallorum, aut salifodina seu puteus salis reperta sunt uel reperiri poterint in futurum in possessione memorata, videlicet in porcione utriusque, prouentus huiusmodi partes communiter percipient et habebunt, cultores autem seu operarij metallorum eorundem et salifodine seu putey salis ad illam partem pertinebunt, in cuius porcione reperta fuerint metalla, sales et puteus salis memorata; et pecuniam ad opus incoandum ipsis operarijs partes dare communiter tenebuntur – ÁUO. X. 331-332. (Reg. Arp. 4258. sz.); +1311: AO I. 241-245. (Anjou-kori oklevéltár I-XXV. Szerk. Almási Tibor – Blazovich László – Géczi Lajos – Kristó Gyula – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Tóth Ildikó. Budapest-Szeged 1990-2006. [a továbbiakban: Anjou-oklt.] III. 200. sz.).

tárnak szolgáltatassa be, de az egyharmad rész az övéké maradjon.⁵² 1307./1337.) március 12-én Károly király engedélyezte Kozma fia Lukács, Leusták fia Detre és Iván fia Miklósnak,⁵³ valamint Kistapolcsányi Gyula fia Gergelynek⁵⁴ hogy Dobrocsna, Bohó és Nevidzén nevű birtokaik határain belül és a Nyitra megyei Divék völgyben aranyat, ezüstöt, más érceket és fémeket kutathassanak, bányákat nyithassanak, azok jövedelmét a királynak járó urbura kivételével élvezhessék. Ráadásul az urbura kezelését is rájuk bízva, fenntartva annak lehetőségét, hogy a későbbiekben azt mások kezelésébe is átengedhesse.⁵⁵ 1321-ben Rátót nembeli Loránd fiainak Murány birtokának telepítési engedélyéből arról értesülünk, hogy a földesurak egy későbbiekben talált bánya kapcsán arról intézkedtek, hogy az őket illető bányahaszon harmadát a telepítők élvezhessék.⁵⁶ Ráadásul a szóban forgó Murány birtok betelepítésének engedélye a szepesi Gránic birtok betelepítésének módjára történt,⁵⁷ így feltételezhető, hogy e birtok kapcsán is szerepelhetett a bányára vonatkozó kitétel.⁵⁸ A földesurak kezében lévő bányákra

⁵² quod, quidquid auri intra terminos Berzethe ad ducentas marcas argenti, vel infra in aestimatione subsistat, ipsi percipiant pacifice et quiete; quidquid autem ducentas marcas transcendens repertum fuerit, tertia parte pro dominis reservata, fisco regio debeant applicari – CDES II. 85. (Reg. Arp. 744. sz.)

⁵³ Vö. *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: DVD Könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. (továbbiakban: *Engel Genealógia*) Divék nem Bossányi ág 1. tábla.

⁵⁴ Vö. *Engel P.*: Genealógia i. m. Tapolcsányi (Kistapolcsányi).

⁵⁵ *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest 1880. 318–319. (Anjou-oklt. II. 134–135 között).

⁵⁶ Item si que fodine in eadem possessione reperiri poterint, tertia pars nostri iuris de eisdem fodinis cedet in ius et proprietatem eorumdem – AO I. 644. (Anjou-oklt. VI. 391. sz.)

⁵⁷ de nostra gracia, more seu consuetudine alterius possessionis eorumdem de predicta terra Zeps Greniz vocata – AO I. 644.

⁵⁸ 1308-ban Aba nembeli János Libló Pataka (Újlubló) falujában letelepülőknek engedélyezte, hogy birtokán talált aranyat, ezüstöt és sóaknát – illetőleg bármely más ércet – szabadon kitermelhetik (Item quicumque habitant in nostra possessione aurum, metallum argenti, salis fodi-

más források is utalnak, így 1312-ben kelt oklevél, melyben néhai Batiz testvére Miklós maga, és rokonai nevében tiltakozott az ellen, hogy ércbányaikat (*fodinas minerarum*) három éve elfoglalva tartják, és a bányák jövedelmeit (*proventus fodinarum*) nem adják vissza nekik.⁵⁹ 1320-ban Ákos nembeli Benedek fiai megosztottak birtokaikon, megegyeztek, hogy új ezüst-, ólom-, réz- vagy aranybányák – Ardo birtokon lévő ércbánya kivételével – hasznát és jövedelmeit (*utilitates et proventus*) közösen fogják élvezni. Az Ardo birtokon lévő ólombánya és az urbura fele (*cum dimidietate urbure*) Domokosé, az urbura másik fele Miklósé és Lászlóé lett.⁶⁰ A diplomában szereplő urbura kapcsán – mely vélhetően az ólombányához kötődött – azt kell feltételeznünk, hogy itt nem a király által bírt bányaadóra, hanem a bányából befolyó jövedelemre vonatkozott a kifejezés.⁶¹ Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy az urbura eladományozása – mint az esztergomi érsekség esetében is láttuk – nem volt ismeretlen gyakorlat. 1312-ben I. Károly is élt ezzel a jutalmazási formával, amikor Éliás fia Istvánnak és örökösének adományozta az iglói réz vagy bármely más ásvány után járó királyi urbura negyedét (*quartam partem urbure nostre de cupro, vel cuiuscunque minere*).⁶²

A tatárjárást követő időszakban a források a bánya után járó jövedelmet két csoportra osztották, egyrészt a királynak, másrészt a földesúrnak járó bevételekre. A királyi rész alatt az urburát, a földesúri rész alatt az urbura harmadát kell értenünk. Amikor 1327. május 17-én I. Károly arról rendelkezett, hogy az urbura egyhar-

nam, vel alia quecunque genera metallorum reperiri contingat, nostra licentia mediante liberi sint colere, parare, et securi.). Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I. Ed.: Vincent Sedlák. Bratislava 1980. 247. (Anjou-oklt. II. 307. sz.).

⁵⁹ HO VII. 368–369. (Anjou-oklt. III. 409. sz.).

⁶⁰ AO I. 545. (Anjou-oklt. V. 690. sz.).

⁶¹ Az urbura, mint a bánya, illetőleg a bányából befolyó jövedelem kifejezése a 15. századtól a vashányászatban is ismert volt. Vö. *Heckenast Gusztáv: A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. A XIII. század közepétől a XVIII. század végéig.* 57., 77.

⁶² CD VIII/5. 79. (Anjou-oklt. III. 361. sz.).

mada a földesurat illeti,⁶³ nem egy új eljárást rögzített, hanem egy már ismert gyakorlatot. A változtatás csak annyiban jelentkezhetett, hogy az eljárást az egész országra vonatkozóan rendelte el.

Mi állhatott a király rendelkezésének hátterében? Az intézkedést az uralkodó Szepesi Rikalf fiai, Kakas, János és Rikalf kérése nyomán foglalta írásba, akik unokatestvéreikkel, Polyán fia András fiai, Jánossal és Péterrel egyetemben 1327. június 22-én már ezen rendelkezésre hivatkozva kérik a bányákat tartalmazó földterületeik birtoklásának megerősítését, külön kiemelve az urbura harmada feletti jogot is.⁶⁴ Azaz egyéni érdekek álltak az általános előírás hátterében, a család ugyanis szoros kapcsolatban állt úgy a királlyal, mint a bányászattal. Rikalf fia Rikalf Trencsényi Máté ellen vívott Kassa melletti csatában, és egyéb katonai eseményekben nyújtott segítséget.⁶⁵ Rikalf fia Kakas az 1320-as években királyi megbízásból Selmezbányán bányabírói tisztséget töltött be, mely bizalmi állásnak tekinthető.⁶⁶

Az új bányászati rendszer felügyeletére, illetőleg az új királyi jövedelem, az urbura kezelésére egy önálló szervezet alakult ki. A királyi jövedelmet az urbura-szedők (*exactores urburarum*) szedték be,⁶⁷ akik megjelenésükkor feltételezhetően a királyi kincstárhoz, a 13. század végén pedig már a bányakamarákhoz kötődő személyek lehettek.⁶⁸ Az urburát évente egyszer szedték be.⁶⁹ Az

⁶³ CD VIII/3. 198-199. (Anjou-oklt. XI. 221. sz.).

⁶⁴ AO II. 305-307. (Anjou-oklt. XI. 316. sz.).

⁶⁵ Vö. Anjou-oklt. IX. 257. sz.; Anjou-oklt. X. 352. sz.; Anjou-oklt. XI. 212. sz.

⁶⁶ ipsum Magistrum Kokoss, in dicto officio iudicatus montanorum [de Smeulnychbana], in quo nos eum constituimus – CD VIII/3. 239.

⁶⁷ 1256: CDES II. 389-390.

⁶⁸ Az 1300 és 1305 között szerkesztett Jus Regale Montanorum (Constitutiones Juris Metallici Wenceslai II.) – a kuttenbergi bányajog – a bányabért behajtó tisztviselőket urburariusnak nevezte, akik a bányafelügyelő szerepét is betöltötték. Urburarii autem dicuntur ab urbura, quam ipsis tota fide committimus gubernandum, ut universum populum montanum nobis acceptabilem reddant atque gratum, cuius defensorem nos constituit oriens ex alto, ab omni injuria conservent a quibuslibet noxis

egyres bányák élén a bányamester (*Bergmeister*) állt,⁷⁰ mely tisztesség – feltehetően – legkésőbb a XIII. század végén már létezett. A selmezbányai jogkönyv szerint a bányamestert a bányaváros bírója (és tanácsa) választotta, de béréről a királyi kamara gondoskodott.⁷¹ A bányamester felügyelte a bányákat, intézkedett a bányatelkek kiosztásánál, adományozásánál, a bányászat engedélyezésénél.⁷² Mivel keresetét a királyi kamara biztosította, így a király érdekeinek védelmezőjét láthatjuk személyében. A bányamestereket, az urburaszedőket a 13. század végén a kialakulóban lévő, formálódó bányakamarák felügyelték. A bányakamara utaló első nyomot 1290. december 21-én kelt oklevélben találjuk, melyben III. András megengedte a jászói monostornak, hogy birtokain talált mindenféle fémről, tudniillik a réz, a vas, az ólom és az ón – kivéve az aranyat és az ezüstöt – szabadon rendelkezzen, azokat bérlőknek (*conduc-*

defendendo discordiasque sedent inter suos subditos ubique concordiam reformando... – *Zycha, A.*: Das böhmische Bergrecht des Mittelalters i.m. II. 46.

⁶⁹ 1339: Exceptis nostris vrburis, quas vrburarii nostri preter Comitem Lipoldum, quibus easdem locauerimus, annis singulis amministrabunt, more et modo Regni nostri requirente. – *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának kritikai története i. m. 319. (Anjou-oklt. XXIII. 366. sz.)

⁷⁰ Az országos hatáskörű bányamesterre csak a XIV. század vége óta rendelkezünk adatokkal. Vö. *Paulinyi Oszkár*: A bányajoghatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon. (A Miksa-féle bányarendtartás bevezetésének előtörténetéből.) Századok 114. (1980) 4–5.

⁷¹ Nw setz wir zwm erstnn, wie, vnd von wem mon perckwerch emphahnn soll vnd welicher tzeit, So ist zu wissnn das der Rieht(er) vnd der Rate einer itzlichnn Perckstatt, hat zu setznn einen gesworen Perckmaister, Vnd der sol seinen sold habnn von der Kammer, des Kwnigs – Selmezbánya város középkori jogkönyve i. m. 40. A legkorábbi kézirat nem tartalmazza a tanácsra [und der Rate] vonatkozó részt, azonban a későbbi kéziratok mindegyikében szerepel. Vö. *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei*. Ed. Ilpo Tapani Piirainen. Oulu 1986. 72., 101., 125., 157., 191.

⁷² Vö. *Selm. Bj.* 45§, 46§, 47§, 56§, 57§: *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica* i.m. 46–48., 50–51.

tor) kiadhassák, az ebből járó és szokásos részt beszedhessék, ezen fémekre vonatkozóan pedig a kamaraispánoknak követelésük nem lehetett.⁷³ Az új rendszer teljes kiépülésére azonban nem került sor a 13. században, az csak a 14. században fog befejeződni, sőt még a 14. században is találunk adatokat arra, hogy az uralkodó az őt illető urbura kezelését a bányák birtokosainál hagyta.⁷⁴

Az Árpád-kort a kibányászott nemesfémekből való részesedés tekintetében két korszakra oszthatjuk. Az első időszak a tatárjárásig bezárólag tartott, melyre vonatkozóan viszonylag kevés adattal rendelkezünk. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a bányák a király tulajdonában voltak, a bányából befolyó jövedelem is a királyt illette. Abban az esetben, ha a földbirtok, melyen a bánya található, eladományozásra került, a földbirtokost a bányából származó érc egyharmada illette meg. A tatárjárást követően változás következett be, mely elsősorban a cseh, illetőleg német területekről betelepült bányászoknak tudható be. A bányászok bányasabadságot kaptak, amelynek köszönhetően szabadon bányászkodhattak, csak a királynak járó urburát, az aranybányák utáni tizedet, az ezüst és más fémek utáni nyolcadot kellett biztosítaniuk. A bányatulajdonosok körében megjelennek az egyházi és a világi földesurak is. A magánföldesurak területén feltárt bányák esetén három gyakorlatot figyelhetünk meg: a bányát magába foglaló földterületet az uralkodó egy másik birtokért cserébe megszerezhetette a földbirtokostól, de előfordult, hogy a földesurak a királynak járó urbura mellett maguk üzemeltették bányáikat, a harmadik esetben

⁷³ Concessimus insuper eidem monasterio ex benignitatis regiae gratia speciali, quod praepositus et conuentus ipsius monasterii omne genus metallorum, praeter aurum et argentum, cupri scilicet, ferri, plumbi stanni, siue quod intra metas et terminos possessionum, seu terrarum eidem monasterii inueniri contingat, locandi conductoribus, liberam habeant facultatem, debitam et asuetam ex inde percepturi portionem; nulla impetitione occasione ipsorum metallorum remanente comitibus camerarum nostrarum, pro tempore constitutis – CD VI/1. 59.

⁷⁴ 1307: *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának kritikai története i. m. 318–319.

pedig a bányák működésének idejére az adott terület kikerült a földesúr kezéből, aki cserébe az urbura egyharmadával vigasztalódott.

Bányász. (Fametszet, Hans Sachs Ständebuch, 1568.)